

Тетяна Шептицька

Проблеми етно- та культурозбереження закордонного українства у доробку Івана Огієнка

У статті розглядаються підходи Івана Огієнка до проблем українського етно- та культурозбереження.

This article deals with the Ivan Ohijenko's approach to the Ukrainian ethnic and cultural self-saving.

Закордонне українство є доволі складним соціокультурним, політико-правовим, економічним і, зрештою, психологічним феноменом з величезними внутрішніми ресурсами та можливостями впливу. Наявний на сьогодні людський, ідейницький та інтелектуальний потенціал українців зарубіжжя був забезпечений не лише тривкістю і тяглістю організаційних та науково-освітніх структур, а й подвижницькою працею багатьох українських митців, науковців, громадських та церковних діячів. В обставинах фінансової скрути, упослідження, часто байдужості світового співтовариства, слабого контактування з Батьківщиною українська діаспора виробила дієві механізми збереження національної ідентичності, запропонувала альтернативні моделі культурного та політичного розвитку, концептуалізувала основні проблеми національного відродження України і окреслила шляхи їхнього вирішення. На жаль, вивчення цих аспектів знаходиться на марґінесі сучасних українознавчих студій, які зосереджуються здебільшого довкола історичних витоків і особливостей становлення закордонного українства [4], типологізації українських громад за рубежем, питань шкільництва українського зарубіжжя [1], здійснення державної політики історичної Батьківщини щодо співвітчизників за кордоном [9] тощо. Таким чином, спроба проаналізувати розпрацьовані у діаспорі програми національного самозбереження видається як суспільно необхідною, зважаючи на реалії українського сьогодення, так і науково актуальною.

З-поміж численної кількості українських учених і мислителів, змушених професійно і творчо реалізовуватись у «чужих ворожих світах», вияскравлюється потужна постать Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Видатний культуролог, історик Церкви, мовознавець, педагог, політик усе своє довге, сповнене втрат і поневірянь життя

присвятив самовідданому служінню українському народові, ніколи не забуваючи про його болі та страждання, духовні потреби та ціннісні орієнтири. Іван Огієнка у багатьох працях, незалежно від їхнього тематичного і галузевого спрямування, прагнути відтворити правдиву та об'єктивну картину історичного минулого, осмислити українські здобутки і прорахунки, сформулював чіткі дороговкази на майбутнє, подаючи власне бачення принципів і передумов національного поступу. Попри багатожанровість його писань (адже у доробку І. Огієнка подибуємо і проповіді, і богословські трактати, і мовознавчі розвідки, і літературно-критичні статті), основним завданням автора було утвердження у душах читачів, прихожан або учнів ідеї церковного і національного визволення. Як справедливо зауважував Ю. Мулик-Луцик, «Митрополит Іларіон підходив до сфери українознавства не просто як учений – «професіонал» чи фахівець – але насамперед як учений-патріот. Як учений, він чітко дотримувався наукового методу дослідження, котрий вимагає в першу чергу об'єктивності. А як патріот він обирав найперше ті теми для досліджень, котрі були корисними для потреб українського народу» [Цит. за: 2, с. 40].

Однією із найпекучіших проблем зарубіжних українців, незалежно від хвилі еміграції чи країни поселення, стала втрата національної ідентичності під впливом іншомовного та іншоетнічного середовища. І. Огієнка з гиркотою писав: «Життя серед іншонаціональних і іншовірних завжди сильно впливає на нас, – впливає чуже оточення й його інше життя. І легко веде до винародовлення, яке занпащує нас, як члена певної нації, якщо ми не противимось тому» [6, с. 7]. Міркування видатного душпастиря співзвучні з роздумами інших представників української інтелектуальної думки в екзилі. Так, О. Мицюк, громадський діяч, юрист і соціолог, наполягав, що ті покоління, які

народилися на чужині та не бачили України, поступово втрачають національний інстинкт, самоідентифікацію з українською спільнотою. На його переконання, емігранти, опинившись у чужому природному та соціокультурному середовищі, з часом, під дією тих чи інших факторів, зрікаються «етнографічних рис» (мови, способів культивування землі, звичок політичного і громадського порядку та ін.), спроможних порятунку «вимушених вигнанців» від асиміляції. О. Мицюк стверджував, що «оскільки етнографічні прикмети підвладні природі, – природа є для них означуючим чинником – неминуча трансформація їх знесилює протидіючу винародовленню силу інерції складових частин етнографічної цілості. В бік заховання національності індивіда має діяти історична традиція. Але недовго і зрештою так само марно. Найкращі мотиви нашого національного минулого, як автономні, федералістичні чи самостійницькі ідеї від Богдана і через Виговського, Мазепу, Полуботка, Кирило-Мефодіївське братство, членів I та II Державної Думи, включно до періоду самостійності України за часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії і т. д., – в їх своєрідній місцевій оригінальності громадянинуві Сибіру, Киргизії чи Туркестану ні до чого прикласти» [8, с. 158–159]. Відповідно, учений зробив сумний висновок, що, зважаючи на пристосування до місцевих правових норм, форм побуту, способів життєдіяльності, традицій, відрив індивіда (емігранта чи переселенця) від національного ґрунту є неминучим.

Натомість, І. Огієнко як глибоко віруюча людина вбачав у православній релігії (церкві) не лише запоруку духовного очищення й оновлення людства, а й вагомий фактор етнозбереження українства. Він постійно підкреслював, що «Церква наша Українська Православна ще від початку свого сягла серед нас національну ідею, завжди пильнуючи, щоб ми не винародовлювались».

Бо ж ми і в своїй рідній землі зростали серед чужинців, що намагалися винародовити нас, – це росіяни і поляки. Православна віра – то Віра національна з істоти своєї, і власне вона здавна вже ясно навчає, як треба жити, щоб не винародовитись, щоб бути корисним членом своєї нації» [6, с. 8]. Засудивши католицизм за «інтернаціоналізм», а Унію – за розкол України, І. Огієнко настійливо закликав ніколи не зрікатися православ'я як осердя української естивності. Однак, беззастережне схвалення і захист православної церкви, цілком умотивовані й біографією, і конфесійною належністю самого громадського діяча, спонука-

ють його, на нашу думку, до абсолютно некритичних суджень. Зокрема, І. Огієнко фактично відмовляє в українськості усім, хто не належить до культурного кола православної цивілізації. В емоційному запалі він постулював: «...наш найперший обов'язок – міцно триматися своєї батьківської Православної Віри та своєї батьківської Православної Церкви. Хто їх тратить, хто їм зраджує, хто їх міняє на інші, той втрачає саму душу свою, той втрачає все своє рідне, усе своє національне, віками набуте, – той втрачає все... Той перестає бути й повним українцем» [6, с. 36].

Проте утвердження митрополитом Іларіоном православоцетризму як ледве не єдиного засобу національного порятунку базувалося на досить умовній аргументації, адже апелювало до абсолютних загальників, позбавлених живої конкретики. Зокрема, він писав: «Українець створений довгими віками своєї історії, а вона вся православна. Українець вихований в душі слави своїх минулих поколінь, а вони були – православні. Українець пишається княжими й гетьманськими віками своєї історії, а вони всі були – православні. Українець гордиться своєю Січчю Запорізькою й своїми козаками, – а вони були тільки православними, і побивали зрадників Віри. Українець милується своїми думами та історичними піснями, а вони всі – православні. Українець кохається в своїх звичаях, а вони – православні».

Так, хто неправославний, той повним, істотним, історичним українцем бути не може! Бо його дух буде відхилитися від історичного українського духу, що завжди був тільки православним, і що його створила історія» [6, с. 36]. За такої логіки та непримиренної позиції поза українським світом опинялося б чимало діячів нашого національного відродження, які зробили значний внесок у виборювання державної незалежності та становлення українців як нації. Адже, наприклад, М. Вербицький, відомий композитор, священник, автор гімну «Ще не вмерла Україна», був греко-католиком за віросповіданням. До греко-католицької церкви належали і А. Волошин, Президент Карпатської України, і О. Кобилянська, письменниця, одна із очільниць українського жіночого руху, й І. Могильницький, просвітник, автор першої в Галичині граматики української мови – підручника «Грамматика язика словеноруського» та інші. Думається, що різкі оцінки і непоступливість І. Огієнка визначив, насамперед, непростий досвід міжконфесійного діалогу в Україні з давніми образами, непорозуміннями та взаємними претензіями. Але прикметно, що,

розмірковуючи над можливими механізмами зміцнення національної вдачі, він звернувся до чинників духовного порядку.

В українській інтелектуальній думці чи не наскрізною темою та одним із настійливих завдань було подолання комплексу «національної меншовартості» [12]. В швидкому та успішному звільненні національного організму від проявів малоросійства як вкрай негативного явища, в руйнуванні усіх деструктивних міфів та стереотипів українські суспільно-політичні та культурні діячі вбачали не лише дієвий порятунк від асиміляції, а й шлях розбудови самостійної держави. Як правило, «духовне і моральне закріпачення» українців вважалося результатом політики й тактики «ментального поневолення», соціального визиску та національного упослідження, що їх застосовувала влада Російської імперії. І. Огієнко вніс у започатковану ще Т. Шевченком традицію національної (само)критики додаткові нюанси. В його баченні «деформація української душі», особливо в умовах еміграції, відбувається під впливом як закладеної в індивіді слабкої сили опору, так і нестримного захоплення здобутками західного світу. Митрополит Іларіон зазначав: «Кожен емігрант, опинившись на чужині, бачить багато такого, чого не бачив у себе на батьківщині, часом бачить і ліпше. І в людей слабодухих часто виникає особливе почуття, що зветься менше-вартість. Він менше-вартій від цих чужинців!

Це надзвичайно шкідливе почуття, яке руйнує твоє національне почуття, а в кінці веде й до винародовлення. Світ Божий великий, і складається з окремих народів чи націй, і кожен народ – окреме закінчене ціле. І в тому й краса всесвіту, що народи зберігають свою окремішність, як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий кольор і запах» [6, с. 15]. І. Огієнко, болючи сприймаючи пригнічений стан українців, їхню апатію та зневіру у власну могутність, возвеличує людську та національну гідність, наполягаючи, що «українець має чим погордитися, і тому нема жодних підстав, щоб до нього вчепилася тяжка хвороба еміграції, – почуття менше-вартості» [6, с. 15]. На думку проповідника, оздоровчими ліками, здатними повернути українство до життя, спроможними запалити почуття гордості та самоцінності, можуть бути, найперше, православна віра, а також українська історія, мова, родюча земля, і навіть чисельність народу.

Однак, не всі українські емігранти настільки критично поставилися до впливу на національний характер західної цивілізації, як І. Огієнко. Так,

на думку В. Вільшанецької, зіткнення із Європою не тільки спровокувало вихід назовні за давних комплексів і проблем, як-от: брак товариськості, підприємливості, безсилість і непотрібна гонорівість, але й стимулювало розвиток української культури, перегляд напрямних подальшого поступу [3].

Конкурентоспроможність будь-якої нації у світі передбачає не лише уміння послідовно захищати власні економічні та політичні інтереси на міжнародній арені. Так само необхідною умовою самодостатності, рівноправності та самостійності спільноти у світовому співтоваристві є здатність обороняти питомий мовно-культурний простір, від цілісності та автентичності якого залежить повноцінне існування конкретного індивіда та моральне здоров'я й інтелектуальний потенціал загалу. Відтак, одним із найважливіших завдань держави як особливої форми уконституювання та самоорганізації нації стає охорона свого мовного середовища та вироблення цілеспрямованої державної політики, зорієнтованої на досягнення певного мовного стану у суспільстві. Для нації, що довготривало перебуває у стані бездержавності, захист рідної мови перетворюється на безальтернативну умову фізичного та духовного виживання.

Українська громада за кордоном, розсіяна унаслідок кількох хвиль еміграції по країнах проживання, але згуртована спільними завданнями культурного й етнічного самозбереження, безумовно, вимагала повнокровного забезпечення духовних і мовно-культурних потреб, чому слугувало, у першу чергу, українське слово як особлива форма самопізнання та саморефлексії. Рідна мова на чужині стала важливим чинником національної самоідентифікації, обстоювання українського в іншоетнічному та іншокультурному оточенні.

Ґрунтуючи на Святому Письмі постулат нероздільного зв'язку між мовою і патріотичним чуттям, І. Огієнко переконував своїх сучасників і нащадків у потребі захищати українське слово від зовнішньої деструкції, спровокованої різноманітними утисками і заборонами, і від внутрішнього руйнування через відмову від питомого звучання чи послуговування українською у щоденній практиці. Він наполегливо просив: «...бережімо й любімо свою мову. Любімо в усьому її, – в пісні, в книжці, в розмові. Ніколи не цураймося своєї рідної мови де б то не було. І не вільно ховатися з нею, бо це наша рідна мова, душа народу. Рідна мова близька й мила кожній людині, і тільки людина з порожнім серцем не чує її тепла та краси. Вона гріє нашу душу божественним огнем, вона бре-

нить для нас небесними звуками. Ось тому то рідна мова зветься мовою материнською. І як любимо матір свою, так само любимо й мову рідну свою» [7, с. 127]. Фактично І. Огієнко розглядав зневагу до української мови не лише як прояв хворобливої неповноцінності національного духу, а й як зречення роду, відступництво від Божих заповідей та споконвічних норм поведінки й народної моралі.

Мова, яка є одним із найважливіших показників належності особи до певної нації, акумулює в собі сутність історичного буття народу, зберігає набутий упродовж тисячоліть досвід та досягнення культури. Отже, турбота про збереження і розвиток української мови визначає рівень національної самосвідомості та зрілості усієї спільноти, убезпечує від процесів денационалізації й деморалізації. У такому контексті з усією гостротою постає питання україномовного режиму в церковній службі, позаяк релігія (як, можливо, жодна інша інституція) здатна непохитно і регулярно впливати на формування і зміцнення національної самосвідомості спільнот. Митрополит Іларіон був свідомий етноформуючої ролі релігійного вчення в українському суспільстві, а тому уперто обстоював використання національної мови під час церковних таїнств і треб. Для нього відправа українською мовою не суперечила ані попередній традиції, ані догматам православної віри, а навпаки, відкривала шлях до правдивого розуміння Слова Божого. І. Огієнко говорив, що «Апостол Павло навчає про це так само: «У Церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів (чужою) мовою» (1 Кор. 14. 19).

Отже, Апостол найясніше наказує, щоб у церквах служити так, щоб вірні все зрозуміли. Ось через це в Українських Православних Церквах служать українською мовою. Служіння живою українською мовою – це не ламання своїх стародавніх українських звичаїв, це тільки нове, корисніше виповнення Заповіді Христової, це метода глибше християнізувати народ, бо церковнослов'янська мова через своє застаріння цього зробити не може. У цьому відношенні рідна мова – шлях до Бога» [6, с. 120]. Схожу позицію поділяв і митрополит УАПЦ В. Липківський, який вимагав розбудови Української Церкви на рідномовній основі, позаяк тільки своя мова у своїй церкві дасть спраглим душам порятунок від асиміляції, русифікації та деградації: «Як в ковчезі Ной з родиною і з усім хазяйством спасся від потопу, так кожен народ в своїй Церкві спасає своє життя від

загибелі в морі інших народів» [5, с. 69]. Прикро, що, попри ідейницьку одностайність, особливо в питаннях українського націєтворення, І. Огієнко і В. Липківський опинилися у протилежних таборах, витрачаючи час і власний потенціал на досі ще не зрозумілу і непотрібну, на нашу думку, «війну» [10], що розпорозувала сили українства.

Шанобливе ставлення до української мови, розуміння визначальності її етнозберігальної функції спричинило формулювання І. Огієнком комплексу «професійних» вимог до священнослужителів. Зокрема, відомий душпастир вважав, що «священик мусить пильно й безнастанно стежити, щоб ніхто з його вірних мовно не винародовлювався, цебто – не став на шлях зради Церкві. Нехай священик закликає вірних уживати тільки рідної мови, як у родиннім житті, так і поза домом. Нехай добре вияснить їм величезне значення рідної мови й нехай кличе їх завжди та скрізь берегти й шанувати цю мову. Нехай вияснить і значення літературної мови, як найміцнішого цементу для об'єднання всіх племен у свідому націю. Взагалі, священик мусить часто брати рідномовні питання й рідномовні обов'язки за тему для своїх церковних проповідей, – цим він зробить своїх вірних рідномовно-свідомими, й це збереже їх від мовного винародовлення, а тим самим і від зради своїй Церкві» [7, с. 144].

У відстоюванні національної самототожності як одного із виявів власної духовної неповторності, українська людина спирається на різні за природою феномени – від певного просторового топосу (географічний ландшафт), культурного декоративу (національна кухня, одяг, житло) до мови й утворень суспільної свідомості. Український національний костюм є тим культурним феноменом, який дозволяє розкрити й проілюструвати багатоманітність суспільного організму у всій його цілісності та єдності. В образно-стилістичній структурі народного строю знайшли своє втілення морально-етичні, художньо-естетичні уявлення українців, їхня складна історія, національна самотність, менталітет та система цінностей [11]. Відповідно, відмова від народного одягу як етнорепрезентативної ноші для багатьох українських діячів стає свідченням не тільки пристосування до чужої культури або її засвоєння на психоемоційному рівні, а й деформації української душі, невиправданого зречення національного коріння. І. Огієнко застерігав: «І одяг належить до свого рідного, до того, що кожен мусить любити й берегти. Кожен народ має улюблену одіж, в якій він кохається, в яку він найрадніше вбирається.

Своє рідне завжди веселить наше око, як наша рідна пісня веселить наше ухо, а всі разом веселять нашу душу. Христос зодягався завжди так, як зодягався Його рідний народ. ... Отож, бережімо всі свій рідний одяг! Кожна людина найкраще виглядає тільки в своїй рідній одежі, що завжди для нас гарна, бо гарна одежа – то та, до якої звикаємо ми й звикає народ» [6, с. 126]

Іван Огієнко, поза сумнівом, належить до провідних українських мислителів не лише зарубіжжя, а й материкової України. Свій науковий і творчий доробок він присвятив обстоюванню природного права української нації на окремішне існування. Щиро вірячи, що культура програмує життєдіяльність і конкретного індивіда, і кожної спільноти у цілому, митрополит Іларіон доклав чималих зусиль задля збереження українських культурних надбань, ретрансляції культурних цінностей та установок. Як душпастир не лише за сферою життєдіяльності, а й за покликанням він дбав про виховання наступних поколінь, а тому пропагував обов'язкове вживання українського слова, знання історії свого народу, дотримання предківських звичаїв і традицій, вбачаючи у них запоруку національного порятунку українців. Водночас, деякі твердження І. Огієнка виявилися, навіть на час їхнього написання, занадто радикальними, нетолерантними, а, відтак, непридатними для наслідування у сучасному українському суспільстві.

1. *Божук Л.* Шкільництво українського зарубіжжя: традиції та сучасний досвід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: спец. 09.00.12 – «Українознавство» / Людмила Божук. – К., 2009. – 18 с. 2. *Верстюк І.* Універсальність постаті митрополита Іларіона (Івана Огієнка) / Іван Верстюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. V. – С. 15–45. 3. *Вільшанецька В.* Чого навчила нас еміграція? / В. Вільшанецька // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Кн. 9. – С. 149–156. 4. *Лазебник С.* Закордонне українство: витоки та сьогодення / Станіслав Лазебник. – К.: Істина, 2007. – 160 с. 5. *Липківський В.* Проповіді на неділі й свята. Слово Христове до Українського Народу / Василь Липківський. – З. Д. А., 1969. – 610 с. 6. *Митрополит Іларіон.* Книга нашого буття на чужині / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. – 167 с. 7. *Митрополит Іларіон.* Мої проповіді. Частина перша / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, Накладом Товариства «Волинь», 1973. – 187 с. 8. *Мицюк О.* Винародовлення селянства на еміграції / Олександр Мицюк // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – № 10. – С. 158–159; 9. *Попок А.* Закордонне українство як об'єкт державної політики / Андрій Попок; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Центр сучас. суспільствознавства. – К.: Альтерпрес, 2007. – 226 с.; 10. *Преловська І.* Ставлення Івана Огієнка (митрополита Іларіона) до т. зв. «липківщини» / Ірина Преловська // Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук (до 125-річчя від дня народження Івана Огієнка). 7–8 червня 2007 р. Збірник доповідей. – К.: НАУ, 2007. – С. 54–58. 11. Український *modus vestiendi* – спосіб зодягання: Монографія / В. М. Піскун, А. В. Ціпко, Т. Л. Шептицька та ін.; за ред. М. І. Обушного. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 2008. – 272 с. 12. *Шептицька Т.* Проблема малоросійства в українській публіцистиці 1920–30-х рр. / Тетяна Шептицька // Пам'ять століть. – 2002. – № 1. – С. 85–90.